

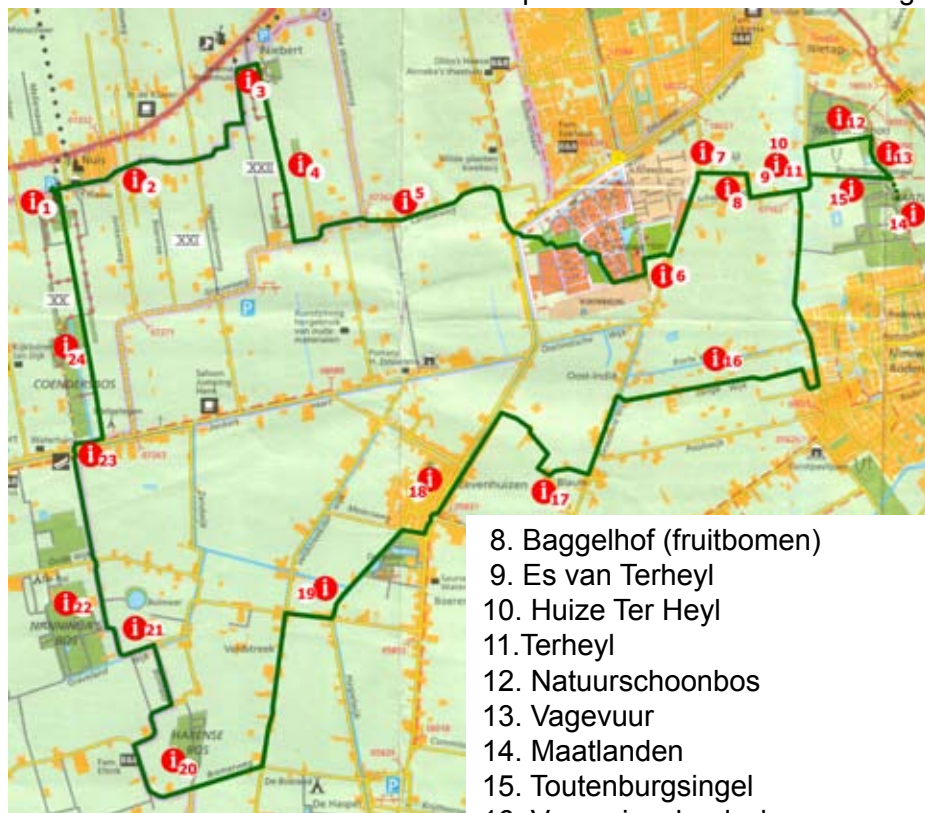

Fietsroute tussen Vredewold en Drents Plateau

30 km

Startpunt van deze route: Oudeweg 17, 6354 PP Nuis

Parkeerplaats naast de Coendersborgh

8. Baggelhof (fruitbomen)

9. Es van Terheyl

10. Huize Ter Heyl

11. Terheyl

12. Natuurschoonbos

13. Vagevuur

14. Maatlanden

15. Toutenburgsingel

16. Verveningslandschap

17. Blauw

18. Zevenhuizen

19. Wijken

20. Harensche Bosch

21. Bolmeer

22. Nanninga's Bos

23. Jonkersvaart en schutsluis

24. Coendersbos

Legenda

1. Coendersborgh

2. 't Pad

3. Iwema Steenhuis

4. Hout-singels en -wallen

5. Carolieweg - Leidijk

6. Oostindie

7. Baggelveld

Fietsroute tussen Vredewold en Drents Plateau

Startpunt van deze route: Oudeweg 17, 6354 PP Nuis
Parkeerplaats naast de Coendersborgh

1 Coendersborgh

Het landgoed is ruim 2 kilometer lang, maar slechts een paar honderd meter breed. Landgoed Coendersborgh ligt op de overgang van een hoogveenontgin-

ningslandschap naar een laagveenontginningslandschap. In de ondergrond komt plaatselijk een voor water slecht doorlatende laag potklei en/of keileem voor.

0,00 km

De parkeerplaats verlatend **RA** over een smal fietspaadje. Fietspad gaat over in weg (Oudeweg). Volg zoveel mogelijk **RD** afwisselend schelpenpad en verharde weg ('t Pad) tot je bij het witte "Iwema-Steenhuis" langsrijdt. Hier ga je **RA** een lange laan in.

2,60 km

2 't Pad

Dit oude kerkenpad verbond ooit de dorpen Marum en Tolbert met elkaar. Elke boer aan dit pad had het recht binnen het dorpsgebied de achterliggende woeste gronden te ontginnen. Vandaar de langgerekte maar smalle perceelsvormen in dit gebied.

moet je de schuur aan de achterkant en de ramen wegdenken. Je kunt je voorstellen hoe grimmig een dergelijk bouwwerk er uit heeft gezien.

3 Iwema Steenhuis

Dit is het enige bewaard gebleven steenhuis in de provincie. Om het oude steenhuis erin terug te zien

4 Houtsingels

In 1980 is vastgesteld dat er 1.100 km houtsingel in het Zuidelijk Westerkwartier aanwezig was. Een houtwal/singel bestaat vooral uit eik, berk, hazelaar en als onderbegroeiing hondsroos, meidoorn en sleedoorn.

4,08 km

Op het einde van de laan **LA** (Carolieweg). Bij T-splitting **RD** Carolieweg volgen. Bij de hoofdweg (Diepswal) de weg en brug oversteken.

6,40 km

Volg het fietspad door de nieuwe wijk Oostindie. Wartersingel oversteken en links om de speelheuvels.

8,60 km

Na de sportvelden **LA** op asfaltweg (Oostindie)

i 5 Carolieweg, leidijk

Het woord “Carolie” is afgeleid van het woord “Kerel”. Vroeger had je heren en kerels. De heren reisden per koets en de kerels te voet. In dat geval kon een smalle dijk volstaan. De dijk diende in eerste instantie om het zure veenwater af te voeren. Dat niet elke boer evenveel akkerland ontgon is nu

nog terug te zien in de slingerende loop van de Carolieweg en de Grouwweg.

i 6 Oostindie

De venen in de buurtschap Oostindie bevonden zich indertijd aan het oosteinde van de veenderijen van Nienoord. Deze naam is in de loop der jaren verbasterd van Oost-einde tot Oostindie.

9,36 km Tweede weg **RA** (Baggerveld). Einde weg **LA** (Schaapenweg). Einde van de weg **RD** (Vagevuurselaan).

10,84 km Ter hoogte van de bosrand **RA** de halfverharde weg op. Bij het asfaltfietspad **RA**.

11,84 km Bij de Toutenburgsingel **RA** (*Voor een impressie van de Maatlanden fietst u nog ca. 700 m door. Keer daarna terug naar de Toutenburgsingel.*)

i 7 Baggerveld

De naam Baggerveld komt van het baggelen. Behalve hoogveen waren er op Terheyl ook gebieden met laagveen dat werd “gebaggeld”. Na het steken werd de turf in hoog opgetaste stapels gedroogd. Op deze manier ontstond een patroon van smalle stroken aarde (legakkers) en watergangen (petgaten) waar het veen uitgehaald was. Laagveenturf was kleiner en harder dan hoogveenturf en had ook een grotere warmteopbrengst. Deze werd vooral in huis gebruikt. Hoogveenturf gaf meer as en werd door de fabrieken gebruikt.

de fruitboomkwekerij van Lubbert Dijk. Hier zijn veel oude soorten hoogstamvruchtbomen te vinden. Van november tot april verkoopt hij bomen op zijn kwekerij.

i 9 De es van Terheyl

Waarschijnlijk is de es van Terheyl oorspronkelijk een “Celtic Field” van ong. 200 na Chr. Dit zijn kleine omwalde akkers van zo’n 15 tot 40 are, die een aaneengesloten systeem vormden van soms tientallen ha. De wallen ontstonden door het opwerpen van ontginningsafval, ongerechtigheden van de akkers (stronken en keien) en uitgeputte bovengrond.

i 8 Baggelhof

Aan de Baggelhof op de es ligt

i 10 Huize Ter Heyl

Het in 1192 gestichte Cisterciënzer Klooster van Aduard had ook veel bezittingen in het noorden van Drenthe. Voor het klooster was het gebied interessant vanwege de aanwezigheid van brandstof (veen en hout) en potklei. De monniken werkten vanaf een buitenplaats, ook wel voorwerk genoemd. Zij baggelden de turf, die daarna via het Nietapster Riet naar Aduard werd afgevoerd.

Tijdens de 80-jarige oorlog werd het klooster vernield en vervielen de bezittingen aan de Staten van Groningen en Drenthe. De fam. van Ewsum kreeg als dank voor hun inspanningen tijdens de oorlog een deel van de bezittingen. Na 1853 viel het gebied uiteen en werd Huize Ter Heyl afgebroken. Er kwam een boerderij, maar de grachten bleven bewaard.

i 11 Terheyl

De naam Terheyl is volgens sommigen terug te voeren op de lou-tering van de ziel, die het belangrijkste oogmerk van een verblijf in de buitenplaats zou zijn geweest. De naam is een verbastering van “de Helle” of “Terhelle”, zoals de buitenplaats wordt aangeduid in de oudst beschikbare stukken en kaarten.

i 12 Natuurschoonbos

Na 1853 was veel land en bos in handen van grootgrondbezitters,

o.a. de fam. Leuriningh en later de fam. Pel-Santee, gekomen. Toen er rond 1920 weer delen van het bos verkocht zouden worden en kappen van het bos aan de orde kwam, probeerden inwoners van Nietap dit te voorkomen. Hiertoe werd de “Vereniging tot behoud van Natuurschoon, Nietap, Leek en Omgeving” opgericht op 24 december 1921. De vereniging slaagde erin om, met steun van de bevolking, geld bijeen te brengen en om grote delen van het gebied te kopen. Zij zijn nog steeds de trotse bezitter van het Natuurschoonbos.

i 13 Vagevuur

Het in het “Afgevuurde bos” gelegen watertje heet het “Vagevuur”. Het is ontstaan doordat na de vervening het water bleef staan in het laagste gebied. De plas zelf is van origine een zgn. pingoruïne (zie voor beschrijving van pingoruïne; Bolmeer) die geheel met veen was dichtgegroeid. In 2000 is de plas voor het laatst schoongebaggerd. Hierbij is hout van stobben naar boven gekomen die bij C14-datering 8.000 jaar oud bleken te zijn. De boerderij Veghevuir is in 1860 gebouwd. Op oude topografische kaarten komt op deze zelfde plaats een oude legerplaats voor. In een resolutie van de Gedeputeerde Staten van Groningen van 8 augustus 1626 is hier sprake van een Garnizoen op het ‘fort Vege-

vuur', als voorpost van de 'Leeksterschans'

i 14 Maatlanden

"De Maatlanden" is samen met het "Vagevuur", door de gesloten potkleistructuur, een uniek gebied in Nederland voor wat betreft flora en fauna. In de lage delen, waar veel potklei is afgegraven en die daardoor vaak onder water staan, ziet u nu elzenbroekbos

i 15 Toutenburgsingel

Uit de stad Vollenhove (Dld.) kwam

- 12,61 km Op het einde van de Toutenburgsingel **LA** (Vagevuurselaan).
- 14,35 km Bij T-splitsing **LA**, (Scheperij, later Terheylsterweg).
- 17,17 km In Nieuw-Roden 1e weg **RA** (Langewijk)
- 19,72 km Aan het einde **LA** op asfaltweg (Oostindie) en dan de eerste weg **RA** (Blauw - eerst asfalt later betonfietspad)
- 19,72 km Bij de vaart **LA**, langs de stille kant van de hoofdvaart naar Zevenhuizen fietsen.
- 19,72 km Bij rotonde **RD** en na de rotonde de eerste weg **RA** (Molenweg)

i 16 Verveningslandschap

Links van u ziet u het kleinschalige landschap van de veenontginning. Qua structuur is het nog in redelijk originele staat

i 17 Blauw

Tot op heden is de afstamming van de naam Blauw onbekend. Het meest voor de hand liggend zou zijn dat hier, helemaal aan het oosteinde van de uitgestrek-

de familie Sloet van Tweenijenhuisen, die in 1783 eigenaar was geworden van de havezathe Terheyl. Deze familie bezat in Vollenhove nog een zeer vervallen havezathe met de naam Tautenburg. Om deze naam levend te houden liet de familie een boerderij bouwen aan het begin van de oprijlaan met deze naam. Later werd het een herberg, die inmiddels is afgebroken. De oprijlaan heet nog altijd Toutenburgsingel, maar nu met ou in plaats van au.

te veenderijen van Nienoord, de blauwe gloed van blauwgraslanden zichtbaar was.

Echter, we houden ons aanbevelen voor een betere verklaring.

i 18 Zevenhuizen

De veenkoloniale geschiedenis van dit dorp gaat terug tot 1650, toen de naam voor het eerst in de geschriften is gevonden.

- 19,97 km Na de bebouwing **LA** het fietspad op (Haspelwijk).
Eerste weg **RA** (Oude Wijk) en dan de eerste weg **LA** (Veldstreek).
- 24,08 km Bij de kruising **RA** (Bremerweg) in en dan de eerste
mogelijkheid **RA** (Bolmeer). U fietst nu langs het Ha-
rensche Bos. Bij doodlopende weg **LA** (Bolmeer) en
- 25,16 km op het einde **LA** (Bolmeer)

19 Wijken

De oude Wijk is de eerste zijwijk van het Leekster Hoofddiep geweest. Tot aan Leek waren er jaagpaden langs het kanaal.

20 Harensche Bos

Vroeger werd een opvallend hoge plek in een verder vlak landschap vaak een 'haar' genoemd. Bij Marum ligt de buurtschap De Haar en ook de plaats Haren hebben hun namen hieraan te danken. Het "Harensche Bos" werd vroeger Breemhaar of Breemhaar genoemd, een zandverstuiving met hier en daar wat brem, gelegen te midden van venige moerassen. De weg door het bos is een heel oude weg die door de boeren van het Drentse esdorpe Een werd gebruikt om de schapen naar de heidevelden te brengen. De zandverstuiving was te hoog om in cultuur te brengen, men bleef last houden van het zand dat over de akkers stoof en dus werd het bebost met dennen en lariksen.

21 Bolmeer

Ten westen van Zevenhuizen ligt

het Bolmeer. Het is een meertje dat ontstond in de laatste ijstijd. Kwelwater, dat vanuit de ondergrond naar boven kwam, bevroor onder de stijf bevroren bovengrond (permafrost) tot een grote ijsklomp. Door de kweldruk werd die ijsklomp steeds groter en werd een soort ijslens, die de bovenlaag van de bodem enkele meters omhoogdrukte. Het woord pingo komt uit de Eskimotaal en betekent vorstheuvel. Toen het klimaat warmer werd, smolt in eerste instantie de aardkorst die achtereenvolgens van de ijsheuvel afgleed en een ringwal aan de voet van de heuvel vormde. Later smolt ook het ijs en zakte de heuvel in elkaar, een meertje achterlatend, de pingoruijne.

In een volgende fase groeide er veenmos in deze plas waardoor een laagveen ontstond. Deze is bij de lokale veenontginning afgegraven. Bolmeer is beschermd en alleen met excursies te bezichtigen.

22 Nanninga's Bosch

Dit bos is sinds 1985 in bezit van de St. Groninger Landschap en is

voor de paddenstoelenliefhebber een bezoek in de herfst waard. Streekbewoners noemen het nog vaak het Niemeijer's Bos. Deze bekende tabaksfabrikant uit Groningen heeft dit bos namelijk lang in bezit gehad. Midden in het bos hadden ze zelfs een buitenverblijf met zwembad. In de

jaren zeventig is het verkocht aan de houthandelfamilie Nanninga. Deze plantte op een perceel heidegrond sparren en dennen voor de houtproductie. Vanwege de schrale ondergrond werd dit geen commercieel succes en bleef het bos voor de kap bespaard.

- 26,34 km Bij de kruising **RD** via het fietspad. Aan het eind **RA**, over de brug en verder **RA** via het fietspad. We zijn nu aan de Jonkersvaart. Na 300 m. **LA** en langs het hek het bospad in.
- 27,57 km
- 29,78 km Na ca. 2 km bospad aan het einde **LA** - Coendersborg en dan **RA** de parkeerplaats op.

i 23 Jonkersvaart en

schutsluis Jonkersverlaat

Aan het eind van het Bolmeer komt u bij de Jonkersvaart, genoemd naar de jonkers van Nienoord. Het landschap is hier open, het kanaal rechtlijnig. Jonkersvaart zelf is een veenkolonie. We bevinden ons hier in een voormalig hoogveengebied. De schutsluis Jonkersvaart werd in 1871 gebouwd. Voor die tijd was er een dam om te voorkomen dat de Wilpstervaat in de Jonkersvaart zou leeglopen. Door de bouw van de schutsluis werd scheepvaart tussen Groningen en Friesland mogelijk. In 1956 werd de Jonkersvaart voor scheepvaart gesloten vanwege de opkomst van het vrachtverkeer via de weg.

i 24 Coendersbos

Op oude topografische kaarten is te zien dat voor 1850 het grootste deel van het landgoed bestond uit vochtige heide. Achter de borg is vermoedelijk altijd enig opgaand bos aanwezig geweest. De beukenlaan in het midden van het landgoed kwam halverwege de 19e eeuw al voor, evenals een slingerbosje in Engelse landschapstijl. Na 1850 werd het gebied ontwaterd door het graven van een aantal wijken. De heidevelden zijn daarna deels ontgonnen tot weiland en deels bebost met eikenhakhout. Later zijn de bossen ingeplant met voornamelijk naaldhoutsoorten als fijnspar, zilverspar en douglasspar. Op kleinere schaal zijn ook beuken, essen, populieren en lariksen aangeplant.

Voorgeschiedenis landschap en eerste bewoning

In de navolgende beschrijving over landschap en bewoning is met toestemming van auteur Geert Hadders, dankbaar gebruik gemaakt van tekstdelen uit het boekje "Turf op de Grens", juni 2002

IJs, wind en water

Het landschap is gevormd door ijs, wind en water. Door allerlei ingrepen heeft de mens in de laatste duizend jaar het landschap een heel ander aanzien gegeven.

Hoewel er niet altijd landijs aanwezig was in de vier ijstijden, lag de gemiddelde jaartemperatuur in ieder geval onder nul. Het landijs zette keileem af, materiaal dat het ijs op zijn weg vanuit het noorden meenam.

Ook bepaalde het ijs de hoogteverschillen met stuwwallen en lager gelegen bekkens. De hogere gronden zijn het eerst door het landijs gevormd, in een periode waarin storm, regen en sneeuw vrij spel hadden in een kaal, grillig en onherbergzaam landschap.

Tijdens de laatste ijstijd, een 70.000 jaar geleden, was er geen landijs. In het toendraklimaat dat hier toen heerste, waren nog steeds grote delen onbegroeid en werden door de heersende stormwinden enorme hoeveelheden zand verplaatst.

Het zand werd door de, overheersend, noordwester stormen van de gedeeltelijk droge Noordzeebodem in deze richting verplaatst. De naam dekzand duidt op het gelijkmatig over de ondergrond uitgespreid zand pakket, dat enkele meters dik was.

Uit deze periode stammen ook de huidige pingo-ruïnes en de uitstuiwingskommen, de zogenaamde dobben. Enkele daarvan komt u tijdens de route tegen.

De trechter tussen het Noordenveld en het Zuidelijk Westerkwartier

Het routegebied van deze fietstocht is in hoofdzaak bepaald door een aanwezige natuurlijke trechtervorm. Kunstmatige grenzen kwamen pas nadat de mens zich met de oriëntatie van het geheel ging bemoeien.

Trechterwanden lopen schuin af. De natuurlijke 'trechterwanden' liggen in het landschap: de noordwestflank van het Drents Plateau tussen Roden en Een en de meest zuidelijk gelegen zandrug Vredewold tussen Marum en Oostwold. Het laagste gedeelte, de smalle 'tuit', was het huidige Leekstermeergebied.

De enorme voorraad natuurlijk water zat als het ware opgeslagen in het voormalige hoogveenmoeras, dat zich tussen beide trechterwanden had gevormd.

Vanaf het Drents Plateau stroomde het water in noordwestelijke richting. Langs de Groninger trechterwand stroomde het in noordoostelijke richting. Daartussenin lag de Leke, die als veenriviervtje een bijdrage leverde aan de natuurlijke waterhuishouding richting de 'tuit'.

Na de laatste ijstijd werd het warmer en steeg de zeespiegel. Dode planten en plantenresten bleven liggen. De hoogveenmoerassen vormden zich op plekken waar de waterafvoer stagneerde. Wanneer het water niet wegvloeit, verzuren de dode planten in het water. Veenmos is zo'n plantje dat onder deze omstandigheden goed gedijt. Het sterft van onderen af en groeit aan de bovenkant door, terwijl het heel veel water vasthoudt. Het wateroppervlak kwam in een dergelijk afgesloten gebied steeds hoger te liggen.

De omstandigheden binnen de genoemde trechterwanden waren dus gunstig voor hoogveenvorming en aldus geschiedde vanaf ongeveer 8.000 jaar geleden. Dit hoogveen breidde zich zelfs over de hoger gelegen delen uit.

Intrede en vestiging van de mens

Vanaf het moment dat het klimaat en de natuur dat toelieten verscheen de mens. De eerste bewoners leidden een zwervend bestaan. Toen er nog geen landbouw en veeteelt bedreven werd, was de invloed van jagers en vissers op de natuur te vergelijken met die van de dieren.

Omstreeks 5000 vóór Chr. veranderde dit beeld. Cultuurgewassen, het houden van schapen en geiten deden hun intrede. De invloed van de mens op het landschap bleef zeer beperkt: slechts kleine oppervlakten werden aangepast aan de behoeften en dat was van tijdelijke aard.

Vanaf 3000 voor Chr. bleven er permanent openingen op de in hoofdzaak met bos bedekte zandgronden. Grafheuvels, omwalde akkers en hunebedden zijn daarvan de zichtbare overblijfselen.

In de 9e en 10e de eeuw ontstond op de noordflank van het Drents Plateau permanente bewoning: huizen van eiken palen, daken van stro, lemen vloeren en muren.

In de latere Middeleeuwen veranderde de invloed van de mens op de natuur ingrijpend. Er werden dijken gebouwd en kanalen voor waterafvoer gegraven. Door systematische ontginningen werden nieuwe permanente woongebieden aan de al bestaande toegevoegd. In die periode ontstond het historische cultuurlandschap. In het op zich relatief kleine gebied om en in het voormalige Nijenoerter veen zijn vele variaties waar te nemen.

Water heeft bij de verschillende inrichtingsvormen van een gebied altijd een bepalende rol gespeeld. De mens kan er niet zonder en heeft daar bij de inrichting van het cultuurlandschap al vanaf het prille begin rekening mee gehouden

In de aan een beek gelegen esdorpen (Roden, Steenberg, Een) werd het water voor eigen gebruik aangewend. De wisselende waterstand zorgde voor groengronden, een onmisbaar element in de toenmalige landbouw.

In de streekdorpen-op-zand (Nuis, Niebert, Tolbert, Midwolde, Lettelbert) werd het recht van opstrek zowel vóór als achter de boerderij toegepast, aan weerszijden van de sluitingsweg. Op de zandrug tussen Marum en Midwolde lagen de lage vochtige gebieden ten noordwesten en het hoger gelegen land ten zuidoosten van de boerderijenreeks. Een leidend was de eerste vorm van bescherming tegen overvloedig water uit het hoger gelegen veen.

Het hoogveenmoeras was alleen aan de randen te betreden. Het gevolg hiervan waren de rand(veen)ontginningen. Om er dieper in te treden moest het overtollige water er eerst uit. Een kanaal is in zo'n geval de meest voor de hand liggende ontsluiting. Zo werd Leek eind 16de eeuw een voorportaal voor de meer zuidwaarts gelegen turfwinning.

Nadat er voldoende water was afgevoerd uit de hoogveenmoerassen en er voldoende gronden waren ontgonnen, dat wil zeggen van de veenlaag ontdaan waren, gingen mensen zich definitief in dit nieuwe land vestigen: de veenkoloniën vanaf midden 17e eeuw. Eerst ontstond Zeehuizen, veel later Oostindie.

Nederzettingsstructuren en landschapsvormen op de 'trechterwanden'

De esdorpen op de noordwestflank van het Drents Plateau

In de 5e eeuw na Chr. vond in Europa een grote volksverhuizing plaats. Vanaf die periode voelden de mensen zich thuis op de hogere zandgronden. Het ontginningswerk vond plaats in een hecht familieverband en daarmee was de basis gelegd voor de latere esdorpen.

Essen waren er al veel eerder, maar vanaf de vroege Middeleeuwen tot de 10e eeuw werden de bijbehorende nederzettingvormen nog regel-

matig verplaatst. Vlak voor of omstreeks het eerste millenniumjaar 1000 komen de Drentse zanddorpen op een vaste plaats te liggen. In deze tijd is hoogstwaarschijnlijk de eerste permanente es ontstaan, die samen met het holt (de houtwallen), het veld (de heide) en het stroomdalland eeuwenlang een kwartet vormde, dat onderling van elkaar afhankelijk was en mede de grootte en de mogelijkheden van het bijbehorende esdorp bepaalde.

Het esdorpenlandschap is het resultaat van eeuwenlang menselijk handelen en als zodanig de oudste nederzettingsstructuur met bijbehorend cultuurland in deze omgeving. Van de vroege Middeleeuwen tot en met de 19de eeuw waren het van oorsprong nederzettingen, omringd door bouwlanden, ergens grasland in een beek- of rivierdal en uitgestrekte woeste gronden. Deze bestonden veelal uit heide, bos en (hoog)veen.

Vanaf de 16e eeuw hebben schaapskudden deel uitgemaakt van de bijbehorende plaggenlandbouw en vormden vanaf dat moment tot de intrede van de kunstmest een belangrijk onderdeel als mestleveranciers.

Behalve de aanwezige boerderijen heeft een schaapskooi dikwijls mede het patroon rond de brink of op een andere manier bepaald. Van enige orde of regelmaat was in die bebouwing meestal geen sprake. Het heideveld, dat bij het voormalig Nijenoerterveen hoorde, was voor deze dorpen van wezenlijk belang.

Streekdorpen-op-zand-cultuur

De als een lint langs de weg gelegen boerderijen hadden alle een vastgestelde perceelbreedte. Later zijn deze door opsplitsing of aankoop en vererving veranderd. De perceellengte werd bepaald door het recht van opstrek.

Dit recht van opstrek hield in dat iedere grondbezitter het vóór en achter zijn boerderij gelegen onontgonnen land voor eigen gebruik binnen bepaalde grenzen kon gebruiken. De grenzen werden bepaald door het in een rechte lijn verlengen van de zwet(=grens)sloot voor zover dat binnen het grensgebied bleef van kerspel, kluft of buurschap.

Het bedrijven van akkerbouw op hoogveen is een techniek die als de zogenaamde bovenveencultuur' in de Middeleeuwen is ontstaan. Deze had echter funeste gevolgen voor de bodemomvang en de waterhuishouding. Inklinking en geleidelijke vertering van de bovenlaag veroorzaakten een maaiveld dalende, die permanente akkerbouw op den duur onmogelijk maakte doordat de waterstand van het zure veenwater te hoog werd.

Men kon overstappen van akkerbouw op veeteelt, nieuwe akkers op hoger gelegen veengronden aanmaken of beschermende maatregelen nemen. Dat laatste is hier gebeurd: er werd een leidijk aangelegd.

Door greppels van elkaar gescheiden was het streekdorpenlandschap meer mathematisch ingedeeld dan het grilliger esdorpenpatroon. Van gezamenlijke bebouwing was geen sprake, De markestructuur was er niet doorgevoerd, hoewel sommige weidegronden wel gemeenschappelijk gebruikt werden. Ieder opstrekperceel had groengronden nodig voor gras- en hooilanden, want ook hier leverde het vee, net als in de esdorpen, mest.

Het moerasbos ('wold') en de rietgraslanden ('broek') lagen op het laagveen ten noorden van de Vredewoldse zandrug. Hier vond een noodzakelijke combinatie plaats van een laagveengebied voor grasland en een hoogveengebied voor de akkerbouw, Dat verklaart meteen de ligging van dergelijke dorpen: als een krans rondom het Drents Plateau met uitlopers in het Zuidelijk Westerkwartier en de Friese Wouden, alle gelegen op de grens tussen hoogveen en laagveen.

Een opmerkelijk verschijnsel in menig streekdorp is dat van meerdere bewoningsassen. De langgerekte heuvelrug (Vredewold) die bestaat uit keileem en dekzand ontstond in de laatste ijstijd. De keileemruggen worden ook wel Gasten genoemd. Op deze heuvelrug werden de streekdorpen gevestigd. De kerken van zowel Tolbert, Niebert en Nuis staan als oudste, middeleeuwse gebouwen aan de huidige provinciale weg. Dat is hoogstwaarschijnlijk de primaire bewoningsas geweest.

Al naar gelang de ontginningen vorderden, kwam het bouwland steeds verder van de boerderij te liggen. Hoogstwaarschijnlijk heeft men in de 15e of begin 16e eeuw gekozen voor een iets zuidelijker gelegen nieuwe bewoningsas, waaraan het Iwema Steenhuis (Niebert) en de Coenders-

borgh (Nuis) zijn gebouwd. Het is bij vestiging van diverse boerderijen aan 't Pad, Malijkse Pad en Holmerpad gebleven. Neringdoenden, burgerwoningen en de overwegend jongere boerderijen concentreerden zich later aan de huidige provinciale weg.

De ontginning van het centraal gelegen hoogveenmoeras

Het centrale hoogveenmoeras kende lange tijd geen nederzettingen. Dat veranderde pas nadat dit gebied rijp gevonden werd voor commerciële hoogveenverturving. De daarvoor benodigde infrastructuur moest eerst aangebracht worden, wat rond 1550 gebeurde. Het zou daarna nog bijna 100 jaar duren voordat de eerste veen meiers (huurders van turfgrond) zich permanent ten zuiden van het huidige Zevenhuizen gingen vestigen.

Met deze ingrepen van Nienoord kwam de tijd van het turf graven, waarin het initiatief van een enkeling grote gevolgen had voor het gehele landschap. Tot die tijd waren de menselijke ingrepen in het nog naamloze hoogveenmoeras marginaal. Voor eigen gebruik werd er ongetwijfeld turf gestoken en daar waar betreding mogelijk was, graasden schapen. Vanaf de zandrug in Vredewold was men begonnen landbouw te bedrijven, de zogenaamde bovenveencultuur.

Commerciële turfwinning

Het jonkersgeslacht Van Ewsum heeft de toen nog revolutionaire overstap van landbouw naar commerciële turfwinning aangedurfd. Om hun economische activiteiten verder inhoud te kunnen geven werd de Oldenoert (=oude oord) bij Middelstum verlaten en in Midwolde een nieuwe borg, Nienoord (=nieuwe oord) gebouwd; een werkhuis van allure.

Nadat er voldoende grond was aangekocht, kon omstreeks 1550 een begin gemaakt worden met de eerste ingreep in het toen nog maagdelijke hoogveen moeras: het Leekster Hoofddiep als eerste veenkoloniale vaart in Stad en Ommelanden. Dit kanaal is samen met de zijwijken de ontginningsas geweest in dit gebied.

Kruisdorp en veenkolonie zijn als dorpstypen aan het Leekster Hoofd-

diep ontstaan. Zowel het kruisdorp Leek als de veenkolonie 'De Seven Huysen' (het latere Zevenhuizen) zijn geen resultaten van een bewuste vestigingspolitiek vanuit Nienoord. Het dorp Leek was een bijverschijnsel van de bewust geplande en benodigde infrastructuur. 'De Seven Huysen' ontstond eveneens als een spontaan neveneffect van de vervening.

Nienoord had alleen belang bij de verkoop van de gewonnen turf. De herinrichting en ontwikkeling van hun achterland gingen hun mogelijkheden en hun directe belangen te boven.

Na het vertrek van de turfgravers werd het land voor de tweede keer woest en leeg, totdat omstreeks 1650 er toch nog enkelen waren, die zich op deze woeste gronden wilden vestigen. Dat eiste doorzettingsvermogen, geduld, taaiheid en soms ontberingen. Het was voor de eerste bewoners moeilijk zich staande te houden in een dergelijke woestenij. Toch zagen pioniers kans zich hier een bestaan te verwerven. Zo ontstond midden 17e eeuw de veenkolonie Zevenhuizen (Oudestreek).

De veenkolonie

Bij het in cultuur brengen van een hoogveenmoeras horen bevaarbare kanalen met zijkanalen of -wijken. De te exploiteren hoogveenmoerassen moesten eerst gedeeltelijk ontwaterd worden om intrede mogelijk te maken. Van volledige ontwatering kon beslist geen sprake zijn, want daarmee zou de enige vervoersmogelijkheid, die per vaartuig, onmogelijk worden. De gewonnen turf moest elders verhandeld worden. De beginnende veenkolonie werd, in volgorde van opkomst, bepaald door de opdrachtgever, de kanalengravers, de verlaat- of sluisbouwers, de turfgravers en de turfschippers en scheepsjagers.

Tussen 1550 en 1560 hebben de kanalengravers in opdracht van Nienoord de eerste nu nog zichtbare sporen in dit landschap gelegd. Ook de verlaat- of sluisbouwers zijn meerdere keren actief geweest. Vanaf 1562 werd er in ieder geval al turf verkocht, maar van permanente vestiging was geen sprake. Omdat de afstand tot de bewoonde wereld erg groot was, had Wigbold van Ewsum jr. een 'brouwhuis' en een 'slijthuis' vlak bij turfgraverijen ingericht.

Daar konden bier en levensmiddelen gekocht worden, waarvan de kos-

ten via het systeem van de gedwongen winkelnering aan het eind van de werkperiode op het verdiende loon in mindering werden gebracht.

Een veenkolonie doorloopt meestal twee fasen in de economische ontwikkeling. In de eerste fase draait het om turfafgraving en daarna gaat het dikwijls verder als een agrarische nederzetting met aanvullende nijverheid.

De situatie rondom Zevenhuizen is fundamenteel anders geweest. Het zijn enkele veenmeiers, huurders van een stuk veengrond dat ze zelf mochten ontginnen, geweest, die de basis hebben gelegd voor de ontwikkeling van dit veenkoloniale dorp.

Dat gebeurde bijna honderd jaar nadat de eerste turfjes geturfd werden. Nienoord streek de huurpenningen op en verder had men er geen bemoeienissen mee. Wanneer de veenmeiers tot boekweiten overgingen, moest een deel van de opbrengst afgedragen worden. Het land waarop men dat deed bleef van Nienoord en daar kon best voor 'betaald' worden.

Hoewel er van een bewuste ontginningspolitiek geen sprake was, zijn er nu wel verschillende fasen in en om Zevenhuizen te herkennen.

Fase 1: Bij het oorspronkelijke 'Sevenhuysen' kon tweezijdig verveend worden, want de hoofdas aan de huidige Oudestreek lag ver genoeg van de grens.

Opmerkelijk is dat de eerste bewoners zich vanaf midden 17de eeuw alleen aan de zuidoostkant van de hoofd-

Veenontginning

	1e fase, vanaf ca. 1650
	2e fase, vanaf ca. 1750
	3e fase, vanaf ca. 1815

vaart hebben gevestigd. Het nog niet verveende veld werd gebruikt voor boekweiten en het weiden van schapen.

Fase 2: Aan de Veldstreekwijk werd na 1750 alleen in westelijke richting verveend. De onderlinge afstand van de zijwijken was hier veel groter dan aan de Oudestreek. Ook aan de Evertswijk, het verbindingsstuk tussen Leekster Hoofddiep en Veldstreekwijk, werden huizen gebouwd op het veen. Deze worden als volgt omschreven in een staatboek van 1768: 'Nieuwe Wijklanden en Huijssteeden angelegt op de Sevenhuisen in 1754 en vervolgens onder beklemming verhuurt'.

Fase 3: Deze werd tussen 1815 en 1820 ingeluid met de aanleg van de Jonkersvaart. Vanaf 1768 lag er al de Jonkersgruppel, die als raaisloot (=richtingslijn) ook een ontwateringsfunctie had. Tijdens de aanleg is vanaf het Leekster Hoofddiep eerst gebruik gemaakt van een zogenaamd achterdiep.

De hoofdweg langs het nieuwe kanaal hoefde zo slechts twee keer door een brug onderbroken te worden. De zijwijken werden vanaf het achterdiep, dat ongeveer vijftig meter ten noorden van de Jonkersvaart kwam te liggen, in het veen gelegd. Dit achterdiep heeft later een voor de hand liggende naam gekregen: het Achterdiep.

Er werd tweezijdig verveend, met aan de noordzijde beduidend meer zijwijken dan aan de zuidzijde. Alleen al over de lengte van het Achterdiep zijn er 17 zijwijken in het veen gelegd.

Hoewel drie afzonderlijke fases zijn deze steeds met elkaar verbonden geweest via één of meerdere (zij)wijken. Vloeiende er onnodig water weg in de ene fase, dan had dat gevolgen voor de andere, voor zover die op dat moment nog niet beëindigd was. De Oudestreek bijvoorbeeld was eind 18de eeuw al afgesloten van de rest.

De eerste veenkolonie

De van Ewsums waren vanuit Nienoord pioniers op dit nieuwe terrein van turf graven, wat enkele markante verschillen opleverde ten opzichte van de Groningse veenkoloniën. De Van Ewsums moesten door schade

en schande wijs worden. Beginnersfouten waren lang niet altijd meer te herstellen. Bij het graven van de eerste kanalen ging het al mis. Er was bijna altijd gebrek aan water in het kanalenstelsel.

De eerste fase was de tijd van het graven van het Leekster Hoofddiep en de turfwinning aan de nodige zijwijken. Dat gebeurde aan de latere Oudestreek tot ongeveer midden 18e eeuw.

Vanaf 1562 werd er turf gegraven en afgevoerd. Halverwege de 17e eeuw gingen er veenmeiers wonen aan de zuidoostkant van het Hoofddiep. In 1642 werd er al enig land gehuurd van Nienoord. In 1644 was er sprake van 'een plaatsisen opt veen waer van hem de behuisinge toecomt', zoals dat in de Staatboeken van Nienoord omschreven werd.

De eerste bewoners bouwden weliswaar een eigen huis, maar de grond waarop dat gebeurde, bleef van Nienoord: geen ontginningspolitiek, maar er wel aan verdienen. Omstreeks 1700 luidde graaf Georg Wilhelm von Inn- und Knyphausen het begin van de tweede fase in door het laten graven van de Evertswijk en Veldstreekwijk. Langs deze (water)wegen werden de verveningsactiviteiten midden 18de eeuw meer in westelijke richting verlegd.

Aan de Oudestreek was duidelijk van een lintdorp sprake met de nadruk op bewoning aan de zuidoostzijde van het kanaal. Er gingen zich nu ook mensen aan de Evertswijk en Veldstreekwijk vestigen. Daarna was er sprake van een verspreide bevolking over een relatief groot gebied, nog steeds zonder eigenlijke dorpskern.

Tussen 1815 en 1820 werd de Jonkersvaart gegraven, het begin van de derde fase. Deze zou uiteindelijk de meeste overeenkomsten vertonen met die ten oosten en zuidoosten van de stad Groningen.

Tegen die tijd verschoof de bewoning. Door de verlegging van de verveningsactiviteiten in meer noordwestelijke en westelijke richting Jonkersvaart zwaaiden de turfschepen eerder af. Het gevolg daarvan was dat de dorpskern van het huidige Zevenhuizen zich in meer noordelijke richting ontwikkelde, daar waar deze zich nu bevindt.

Uit een in 1828 geschreven schoolmeestersrapport blijkt dat Zevenhuizen zich over een grote oppervlakte uitstreckte. Tot het moment van de

explosieve groei van het dorp Leek, eind 19e eeuw, telde Zevenhuizen lange tijd de meeste inwoners.

Laagveenverturving

Natte vervening binnen het routegebied kan ook omschreven worden als 'baggelen'. Behalve hoogveenverturving werd er ook laagveenverturving toegepast. De monniken van het klooster Aduard hadden de primeur ver voordat Nienoord ten tonele verscheen.

Zij staken vlak bij 'de Helle' (Terheyl) zogenaamde 'baggels', een vorm van vervening waaraan het Baggelveld bij huize Terheyl zijn naam heeft te danken. Deze baggels werden toen gebruikt als brandstof in de dakpannen- en bakstenenfabriek.

Aan de Jonkersvaart werd na 1820 gebruik gemaakt van de 'baggelbak'. Van het mosveen werd de lange fabrieksturf gestoken, maar van de onderliggende veenresten werd baggelturf gemaakt. De verveningen op of in het Baggelveld en aan de Jonkersvaart hebben geen specifieke sporen in het landschap nagelaten.

Potklei

Potklei is een vette zwartige kleisoort die in het Elsterien, zo'n 250.000 jaar geleden is afgezet. Bijna nergens in Nederland ligt de potkleilaag zo dicht onder het oppervlak als juist hier in de omgeving Nietap-Terheijl-Roden. Het is daarmee het grootste samenhangende potkleigebied van Nederland.

Potklei laat nauwelijks water door. Deze zware klei in de ondergrond en de grote wisselingen in de waterstand maakten dat het gebied moeilijk te ontginnen was, waardoor relatief lange tijd grote oppervlakten van het oorspronkelijke bos in stand bleven.

Behalve door een vrij hoge kalkrijkdom onderscheidt het gebied zich ook door een onregelmatige waterhuishouding. Neerslagwater loopt maar beperkt weg in de ondergrond en stagneert dan ook plaatselijk in kommen. Bovendien kan er ook nauwelijks water vanuit de onderlaag naar

de oppervlakte komen, waardoor de grond vooral 's zomers erg kan uitdrogen. Mede hierdoor is een bijzondere vegetatie ontstaan. Het "Vagevuurse bos" en "Natuurschoonbos" zijn daarmee unieke potkleibossen. Door de voedselrijkdom van de kleiondergrond zien we o.a. hazelaars en bosanemonen.

Bij een planteninventarisatie in 1992 door de KNNV werden in het Natuurschoonbos 232 soorten geteld waaronder zeer zeldzame die verder alleen voorkomen op de kalkrijke gronden in Limburg. Voorbeelden zijn de zeldzame Bleke zegge, Boszegge, Heelkruid, Schedegeelster, Bosereprijs, Akkerandoorn, Heksenkruid en Klein glikkruid.

13 Jaar later, in 2002, is door een van de deelnemers van toen, dhr. Bonny v.d. Werf, deze inventarisatie nog eens overgedaan. Nog steeds werden er 206 soorten gevonden. 56 Soorten bleken verdwenen, 30 soorten waren nieuw voor dit gebied.

Potklei werd door zijn dichte, maar kneedbare structuur ook erg gewaardeerd als grondstof voor de fabricage van steen- en dakpannen ('tichelwerk').

Contactgegevens;

IVN-Leek/Nietap
p.a.: 't Kaarnhuus 24
9356 EK Tolbert
(0594-)551794

ivnleek@home.nl
www.ivn.nl/leeknietap

Groninger Landschap
Rijksstraatweg 333
9752 CG Haren
(050-)3135901

info@groningerlandschap.nl
www.groningerlandschap.nl